

مقدمه

پیش از این مجموعه مقالات دیگری از نگارنده درباره مؤلفه‌های مختلف منظومه فلسفی ویتگنشتاین به چاپ رسیده است.^۱ به نظر می‌رسد، علاوه بر ترجمه آثار فلسفی غرب به زبانی سلیس و روان، صورت‌بندی مدعیات و آموزه‌های فلسفی در قالب جملات درست ساخت زبان مادری نقشی بی‌بدیل در غنای ذخیره واژگانی و مفهومی فلسفی ما ایفا می‌کند. این چنین است که اهالی فلسفه می‌توانند با تکلف کمتری درباره یک سنت فلسفی و آموزه‌های فلاسفه آن بحث کنند و مبادی و مبانی مدعیات ایشان را منقح کرده، لوازم و نتایج مترتب بر آن را بکاوند. آشنایی با فلسفه ویتگنشتاین نیز از این قاعده مستثنا نیست. از این رو، بر آن شدم مجموعه دیگری از مقالات خویش را درباره منظومه معرفتی^۲ این فیلسوف اتریشی - بریتانیایی منتشر کنم.

کتاب پیش‌رو مجموعه مقالاتی است که عموماً طی یک سال و نیم گذشته نوشته شده است؛ مقالاتی که ایده‌های آنها در پی گفتگوهای فلسفی با دوستان و همکاران یا مباحثه با دانشجویان در کلاس درس یا بر اثر خواندن مقاله‌ای و کتابی و تأمل در آنها، به مرور زمان شکل گرفته است. "جهان - تصویر" در منظومه ویتگنشتاین "مفهوم"^۳ 'جهان - تصویر'^۴ را در باب یقین به بحث می‌گذارد و از منزلت آن در آراء ویتگنشتاین متأخر سراغ می‌گیرد. برخی از شارحان ویتگنشتاین بر این باورند که بخش دوم کاوش‌های فلسفی و در باب یقین ناظر به دوره دیگری از ادوار فلسفی ویتگنشتاین است؛ دوره‌ای که نام ویتگنشتاین سوم بر آن نهاده اند.^۵ فارغ از اینکه تا چه میزان مدعای یاد شده موجه است، نگاه ویتگنشتاین به مباحث فلسفی در در باب یقین، بر خلاف رساله منطقی - فلسفی و کاوش‌های فلسفی، اولاً و بالذات معرفت‌شناختی است تا دلالت‌شناختی.^۶ در این مقاله،

۱. نگاه کنید به: سروش دیباغ، سکوت و معنا: جستارهایی در فلسفه ویتگنشتاین، صراط، تهران، (ویراست دوم) ۱۳۸۷.

۲. cognitive profile

۳. sense

گاه در ترجمه اصطلاح *sense* از واژه «معنا» نیز استفاده می‌شود؛ اما در این نوشته، برای متمایز کردن آن از اصطلاح *meaning* آن را به «مفهوم» ترجمه کرده‌ایم. بنا بر نظر برخی از شارحان رساله، باید میان مفهوم و معنا تفکیک قائل شد. اسامی (*names*) دارای معنایند و گزاره‌ها دارای مفهوم. در حالی که، قبل از نوشتن رساله، ویتگنشتاین بر این نظر بوده است که گزاره‌ها هم دارای معنا هستند و هم دارای مفهوم. برای تفصیل این مطلب، نگاه کنید به:

- H. Glock (۱۹۹۶) *A Wittgenstein Dictionary* (Oxford: Blackwell Publishing), P. ۲۳۶ - ۲۴۱.

۴. world - picture

۳. در این باب، نگاه کنید به:

- D. Moyal-Sharrock (۲۰۰۳) *The Third Wittgenstein: The Post-investigations Works*, (ed.), (Burlington: Ashgate Publishing).

۶. semantic nominalism

علاوه بر بررسی 'جهان - تصویر' در آراء ویتگنشتاین متأخر، نسبت میان آن و مقولات 'نظریه تصویری معنا' و 'بازی - زبانی' کاویده شده است.

مقاله بعدی "واقع‌گرایی اخلاقی^۷ و ویتگنشتاین متأخر" است که متکفل صورت‌بندی و تبیین موضع ویتگنشتاین در باب مبحث فرااخلاقی 'واقع‌گرایی اخلاقی' است. یکی از موضوعاتی که در فرااخلاق به بحث گذاشته می‌شود این است که آیا خصوصیات اخلاقی‌ای نظیر خوبی، بدی، باید، نباید و... تعیین و تقرر انتولوژیک مستقل از فاعل اخلاقی دارند یا نه؟ به عنوان مثال در گزاره 'راستگویی خوب است'، آیا 'خوبی' ناظر به هویتی مستقل از فاعل اخلاقی در جهان پیرامون است یا معطوف به احساسات و عواطف فاعل اخلاقی است یا کاشف از اعتبار عقلاست، به گونه‌ای که نمی‌توان ردپای آن را در جهان پیرامون، مستقل از فاعلان اخلاقی، سراغ گرفت. واقع‌گرایان اخلاقی بر این رای اند که خصوصیات اخلاقی به نحوی از انحاء مستقل از فاعل اخلاقی‌اند و تحقق و تعیین آنها در وادی اخلاق وابسته به فاعلان اخلاقی نیست. از سوی دیگر، ضدواقع‌گرایان اخلاقی بر این باورند که خصوصیات اخلاقی تعیینی مستقل از فاعلان اخلاقی ندارند. به نظر می‌رسد با به کار بستن آموزه‌های دلالت‌شناختی ویتگنشتاین متأخر، می‌توان از دو گانه واقع‌گرایی اخلاقی / ضدواقع‌گرایی اخلاقی فراتر رفت و از منظری نوین به این مبحث فلسفی نگریست.

"شبهات خانوادگی و ابهام دلالت‌شناختی آن" مقاله سوم این مجموعه است. نیازی به یادآوری نیست که 'شبهات خانوادگی' یکی از ایده‌های بکر و بحث‌برانگیز کاوش‌های فلسفی است. ویتگنشتاین، با نقد و به زیر کشیدن تلقی ذات‌گرایانه موسوم به تلقی ارسطویی، از موضع نومینالیستی (شبهات خانوادگی) برای تبیین چگونگی تکون معانی واژگان مدد می‌گیرد. به نظر می‌رسد، علی‌رغم بصیرت‌ها و گره‌گشایی‌های این آموزه دلالت‌شناختی، به کار بستن آن متضمن ابهامی دلالت‌شناختی است. این مقاله متکفل شرح و بسط ابهام یاد شده است.

"درمان، ورزیدن و هنجارمندی" عنوان نوشته بعدی این مجموعه است. همان‌طور که آمد، مفهوم شبهات خانوادگی در ویتگنشتاین متأخر با ابهامی دلالت‌شناختی رو به روست. به نظر می‌رسد ابهام یاد شده، بیش از هر چیز، ناظر به ابهام در مفهوم 'ورزیدن'^۸ و مؤلفه‌ها و منزلت آن در منظومه ویتگنشتاین متأخر است. این مقاله، با تفکیک میان سویه سلبی و سویه ایجابی مفهوم هنجارمندی^۹ و معیار هنجارمندی^{۱۰} صحت و سقم کاربرد واژگان و برشمردن مؤلفه‌های مفهوم ورزیدن و تبیین حدود و ثغور آن، می‌کوشد به رفع ابهام دلالت‌شناختی یاد شده همت گمارد.

۷. moral realism

۸. practice

۹. normativity

۱۰. normative standard

پس از مقالات مربوط به درباب یقین و ویتگنشتاین متأخر، نوبت به واکاوی آموزه‌های دوران نخست فلسفی ویتگنشتاین می‌رسد. "قوانین طبیعت، علیت و استقراء در تراکتاتوس" عنوان مقاله پنجم است. یکی از موضوعات مهمی که در رساله به بحث گذاشته شده 'قوانین طبیعت' است. برخلاف آنچه ابتدا به نظر می‌رسد، خصوصاً با عنایت به تلقی علم‌محوری و متافیزیک ستیزی فیلسوفان حلقه وین، که رساله را به‌سان انجیل فقره به فقره می‌خواندند و در تقریر مدعیات خویش از آن بهره فراوان می‌بردند، رساله در باب قوانین طبیعت موضع ضدواقع‌گرایانه اتخاذ کرده است. به تعبیر دیگر، ویتگنشتاین در رساله قائل به وجود قوانین علمی نیست. تبیین موضع رساله و تقریر لوازم آن درباره علیت و استقراء موضوع این نوشته است. این مقاله با همکاری دوست و همکار عزیز، دکتر حسین شیخ‌رضایی، عضو هیئت علمی مؤسسه پژوهش حکمت و فلسفه ایران، نگاشته شده است.

مقاله بعدی "کانت، تراکتاتوس ویتگنشتاین و سوژه متافیزیکی" است، که با همکاری دوست عزیز، آقای میثم سفیدخوش، دانش‌آموخته فلسفه غرب در مقطع دکتری، نوشته شده است. بدون تردید نمی‌توان خوانشی سازوار و فراگیر از رساله ویتگنشتاین، بدون در نظر گرفتن مؤلفه استعلایی آن، به دست داد. سوژه متافیزیکی و نسبت آن با سوژه تجربی در فقره ۶-۵/۶ رساله به صراحت به بحث گذاشته شده است. به نظر می‌رسد سوژه متافیزیکی یاد شده طینی کانتی دارد و در مرز عالم واقع شده، نه به سان سوژه تجربی در عالم. هرچند مؤلفه‌ها و مقومات سوژه متافیزیکی در رساله دقیقاً متناظر با سوژه متافیزیکی و ایده آلیسم استعلایی^{۱۱} در فلسفه کانت نیست، اما به میزان معتابهی طنین کانتی دارد. اگر اینگونه باشد، به نظر می‌رسد ایده هم‌ریختی و تصویرسازی^{۱۲}، که قوام‌بخش پروژه رساله و نظریه تصویری معناست، موجه نیست؛ چراکه با مدنظر قرار دادن ایده آلیسم استعلایی و سوژه متافیزیکی و عنایت در لوازم و لواحق منطقی مترتب بر این ایده در یک منظومه فلسفی [در اینجا رساله]، دیگر نمی‌توان درباره امور واقع^{۱۳}، وضعیت‌های امور^{۱۴}، اشیاء و اموری از این دست در فضای رساله سخن به میان آورد و آنها را مستقل از کاربران زبان دانست و تعیین و تقرر انتولوژیک مستقلی برای آنها قائل شد. صورت‌بندی و تقریر ناسازگاری فوق می‌تواند تبیین احتمالی باشد از شکست پروژه فلسفی رساله ویتگنشتاین.

"اعتبار و حقیقت در اخلاق: افتراق و اشتراک اخلاق طباطبایی و ویتگنشتاین متقدم" عنوان مقاله هفتم است. "ادراکات اعتباری"، مقاله ششم در اصول فلسفه و روش رئالیسم مرحوم طباطبایی، از ابداعات ابتکارات فلسفی ایشان است. خصوصیات اخلاقی را اعتباری انگاشتن و اعتبار عقلا را قوام‌بخش اخلاق دانستن در سنت فلسفه اسلامی سابقه‌ای ندارد. در این مقاله کوشیده شده است، با تفکیک ساحات

۱۱. transcendental idealism

۱۲. depiction

۱۳. facts

۱۴. states of affairs

وجودشناختی، معرفت‌شناختی و دلالت‌شناختی از یکدیگر، موضع‌ضدواقع‌گرایانه و شناخت‌گرایانه طباطبایی تبیین شود. علاوه بر این، تطبیق آراء ایشان با درک ویتگنشتاین متقدم از اخلاق، که در فقرات ۶/۴ به بعد رساله و یادداشت‌ها آمده است، بصیرت‌بخش است. با تفکیک سویه‌های وجودشناختی، معرفت‌شناختی و دلالت‌شناختی اخلاق ویتگنشتاین، می‌توان از ربط و نسبت آن با مؤلفه‌های مختلف اخلاق طباطبایی سراغ گرفت. این مقاله به همراه حسین دباغ، دانش‌آموخته فلسفه غرب، نوشته شده است.

"ویتگنشتاین: فیلسوف خودمانی" گفتگویی است که چندی پیش در کتاب ماه فلسفه منتشر شده است. در این گفت و شنود موضوعاتی نظیر خدا، معناداری و ساحت قدسی در فلسفه ویتگنشتاین به بحث گذاشته شده است. امید است خواننده فاضل و پیگیر نکاتی قابل تأمل و خواندنی در آن بیاید.

"دیدار با ویتگنشتاین در سرزمین پدری" آخرین مطلب در این مجموعه است. چندی پیش برای شرکت در کنفرانس سالیانه ویتگنشتاین و ارائه مقاله عازم اتریش شدم. علاوه بر حظ معرفتی از مباحث طرح شده در کنفرانس، نحوه مناسبات و روابط اساتید برجسته و محققان و دانشجویان با یکدیگر برایم تأمل‌برانگیز بود و عبرت‌آموز. این مقاله شرحی است از آنچه دیدم و آموختم.

ناگفته نگذارم که از این جستارهای نه‌گانه "جهان - تصویر" در منظومه ویتگنشتاین "نخست در کتاب ماه فلسفه، شماره، شماره بیست و هفت، آذر ۱۳۸۸ به چاپ رسید. "واقع‌گرایی اخلاقی و ویتگنشتاین متأخر" در انجمن معارف، فصلنامه علمی - پژوهشی دانشگاه مفید قم، به چاپ رسیده است. "شبهت خانوادگی و ابهام دلالت‌شناختی آن" پیش از این در فصلنامه فلسفه دانشگاه تهران، پاییز ۱۳۸۸ منتشر شده است. "درمان، ورزیدن و هنجارمندی" نخست در سی و دومین کنفرانس سالیانه ویتگنشتاین، در اتریش قرائت شد. اکنون برگردان فارسی آن با اضافاتی چند در اختیار خوانندگان محترم قرار گرفته است. "قوانین علم، علیت و استقرار در تراکتاتوس" پیش از این در نامه حکمت، شماره شش، پاییز و زمستان ۱۳۸۷ و "افتراق و اشتراک اخلاق طباطبایی و اخلاق ویتگنشتاین متقدم" در فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه امام صادق، شماره چهارده به چاپ رسیده است. "کانت، تراکتاتوس ویتگنشتاین و سوژه متافیزیکی" در نشریه نامه مفید، منتشر شده است. "ویتگنشتاین: فیلسوف خودمانی" پیش از این در کتاب ماه فلسفه، شماره شماره بیست و دو تیر ۱۳۸۸ به چاپ رسیده است و "دیدار با ویتگنشتاین در سرزمین پدری" نیز در ویژه‌نامه روزنامه اعتماد، در مردادماه جاری به چاپ رسیده است. لازم به ذکر است که مقالات یاد شده با اندکی دخل و تصرف در این مجموعه گردآوری شده‌اند و از مسوولان محترم این نشریات، که با انتشار مجدد آنها در این کتاب موافقت کردند، ممنونم.

علاوه بر این، از دوستان عزیزم، آقایان هومن پناهنده، دکتر مالک حسینی، دکتر امیر کرباسی زاده و محمدمنصور هاشمی، که از سرلطف این نوشته‌ها را خوانند و نکاتی را در راستای بهبود آن یاد آور

شدند، صمیمانه سپاسگزارم. آقای نواب مقربی، در برگرداندن نسخه انگلیسی "درمان، ورزیدن و هنجارمندی" زحمت زیادی کشیدند. از این بابت از ایشان ممنونم. همچنین از ویراستار محترم، سرکار خانم سمیه ربیعی، که برای ویراستاری این اثر از هیچ کوششی فروگذار نکردند، تشکر می‌کنم. از آقای بهزاد محمدی جهت صفحه‌آرایی و حروف چینی کتاب نیز سپاسگزارم. در انتها ارج می‌نهم مساعی مدیر محترم و فرهنگ دوست انتشارات نی، آقای همایی، را برای نشر این اثر.

زبان و تصویر جهان گام خردی است در راستای اندیشیدن و گفتگو کردن درباره فلسفه ویتگنشتاین به زبان مادری. امیدوارم مورد توجه کسانی که دل مشغول فلسفه غرب‌اند و خصوصاً در آثار ویتگنشتاین به دیده عنایت می‌نگرند واقع شود. همچنین مایه دلگرمی نویسنده خواهد بود اگر اهل نظر نواقص احتمالی کار را یادآور شوند تا نسخه منقح‌تری در آینده عرضه شود.

سروش دباغ

مهرماه ۸۸